

Јован Пејчић¹
 Универзитет у Нишу
 Филозофски факултет
 Депарتمان за српску и компаративну књижевност

БОРЋЕ ТРИФУНОВИЋ И ПИТАЊЕ КОНТИНУИТЕТА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

САЖЕТАК: У раду се износе, разврставају и књижевноисторијски и теоријски образлажу ставови Ђорђа Трифуновића о облицима и преображајима старе у нову српску књижевност у прелазноме периоду седамнаестог и осамнаестог века. Следи се пут Трифуновићеве мисли и његове аргументације, да би се, контекстуално гледајући унатраг и унапред, осветлила сва далекосежност његових увида и закључака. За непосредан повод овог разматрања узето је објављивање трећег, коначног издања Трифуновићевог капиталног дела *Стара српска књижевност. Основи*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност. Основи*, српска књижевност – стара / нова, развојни континуитет српске књижевности, историја српског народа, православни контекст

Увод

1. Године 2009. Ђорђе Трифуновић објавио је треће, проширено, по свему коначно издање своје *Старе српске књижевности*, поднаслов *Основи*.² Проширење се односи на додатно значајно поглавље „Уз један руски средњовековни запис. Поглед на српско-руске књижевне везе у средњем веку“ (стр. 304–335). У односу на ранија издања, остале промене не излазе из домена ситнијих прерада, библиограф-

¹ pejcic@filfak.ni.ac.rs

² Поднаслов претходних издања (1994, ²1995) био је „Основе“. У запису уз најновије издање, аутор овако образлаже промену подналова: „У току рада, међутим, постало је јасно да садржина књиге премаша оквире значења тадашњег подналова. Именица 'основа' (множина 'основе') има више стварно, предметно значење. Израз 'основ' (множина 'основи') носи претежно пренесени смисао, као 'оно што је битно, важно у нечему, оно на чему се нешто заснива, темељи; полазни, главни елеменат нечега'. У таквом кругу значења креће се садашњи поднаслов *Основи*“ (Ђ. Трифуновић, „О овом издању“, *Стара српска књижевност: основи*, Београд ³2009, 363). – Треба напоменути да су прва два издања истоветна по тексту и формату, али не и графички; за аутора, типографски је ваљано само друго издање књиге (362).

ских допуна и местимичних престилизација. О врсти и обиму захвата на старом тексту аутор оволико каже:

Садашње, треће издање назвали смо проширено зато што својим обимом увелико надмашује два претходна. Основни постојећи текст врло мало смо мењали или прерађивали. Најчешће смо основни текст проширивали новим сазнањима на основу литературе или средњовековних извора. Нарочито се повећао обим појединих напомена навођењем новијих објављених радова или пропратним белешкама.³

Поред већ поменутог огледа о српско-руским књижевним везама у средњем веку, књигу испуњавају поглавља: „Оквири“ (11–47), „Трајање“ (48–74), „Језик“ (75–123), „Вавилонска кула и схватање језика“ (124–156), „Византијско књижевно наслеђе“ (157–219), „Античко наслеђе“ (220–275) и „Између Истока и Запада“ (276–303).⁴ Следе „Именик личности“ (339–360) и две забелешке: „О првом издању“ (361–362) и „О овом издању“ (362–363).⁵

О књизи као целини нећу писати, а ни о аутору као истраживачу и писцу.⁶ Задовољићу се неколиким најкраћим уводно-информативним напоменама.

2.1. Прва напомена тиче се пријема *Старе српске књижевности* у нашој културној средини. Књига је наишла на опште одобравање научне јавности и оправдано је побрала све саме похвале. Осврти и прикази Соње Петровић,⁷ Ђорђа Ј. Јанића,⁸ Мирка Магарашевића,⁹ Зорице Витић-Недељковић¹⁰ – да наведем најпримећеније – потврђују то у најбољем смислу.

Свечана реч М. Магарашевића на тачну меру своди судове изречене у текстовима поменутих критичара и тумача:

³ „Предговор трећем издању“, 9.

⁴ Првобитне верзије наведених поглавља штампане су у *Књижевној историји*, часопису Института за књижевност и уметност у Београду, од 1981. до 1984. године (за прецизне податке вид. „О првом издању“, 361).

⁵ Прво и друго издање имала су, што у трећем није случај, још и „Именик дела“. Штета што је овај додатак изостављен.

⁶ Најпотпунија сазнања у овом смислу могу се наћи у подробном разговору који је са Трифуновићем својевремено водила Светлана Јајић (вид. „Радости и невоље истраживања“, *Књижевне новине* /Београд/, XLVI/907, 1995, стр. 1, 5–6), који сматрам најлепшом, и најпоузданијом, пред-речју „Библиографији Ђорђа Трифуновића (1955–2002)“, објављеној у зборнику посвећеном Ђ. Трифуновићу: *Словенско средњовековно наслеђе* (прир. Т. Јовановић / И. Шпадијер), Београд 2002, 9–34.

⁷ „Ка синтези старе српске књижевности“, *Књижевна историја* (Београд), XXVII/96 (1995), 295–302.

⁸ „Истина о прошлости“, *Гледишта* (Београд), XXXVI/1–6 (1995), 217–225.

⁹ „Животно дело“. Реч председника жирија при додели књижевне награде „Исидора Секулић“, *НИН* (Београд), 2320 (16. VI 1995), 40–41.

¹⁰ „Почеци српске књижевности“, *Књижевна реч* (Београд), 454–455 (1995): Сепарат „Критика и књиге ’94“, VI.

Књига професора Трифуновића *Стара српска књижевност* долази нам као потребна и обновљена светлост која нас пажљиво уводи у заборављене просторе зачетака наше културе и националне духовности, оживљавајући ону драгоцену свест о културно језичким нашим везама и континуитетима са изворима европске културе у античко-византијској цивилизацији.¹¹

2.2. Беседа Магарашевићева, опет, на двојак начин отвара простор наредној напомени: дотиче се методолошко-теоријске (генолошке) и образовно-институционалне (духовноисторијске) перспективе средишњег Трифуновићевог дела.

Трифунувићевом повеснокњижевноме полагању основа старе српске књижевности претходи, наиме, један други (по хронологији објављивања и по органском распореду: *први*) велики подухват Ђорђа Трифуновића – *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Речник је штампан најпре у петнаест наставака у часопису *Књижевна историја*,¹² потом и као засебно дело (1974; друго, допуњено издање 1990). Пријем ове књиге у општеславистичком свету најлепше је, приказујући прво издање, сажео пољски медијист Александар Наумов:

Посебну радост у круговима зналаца старословеноке књижевности и књижевних теоретичара у Југославији и ван њених граница изазвала је најновија књига Ђорђа Трифуновића – *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. То је у историји славистичке мисли први покушај да се у целини сакупи теоријска мисао о старословенској књижевности, при чему је посебна пажња посвећена старосрпској књижевности.

Ђ. Трифуновић је био најпозванији да напише овакво дело. [...] *Азбучник* је дакле плод дугогодишњих проучавања извора и стручне литературе, резиме једне етапе научног развоја истраживача и преглед стања науке о многим начелним проблемима науке о старословенској књижевности уопште, и њеног српског дела посебно.¹³

2.2.1. С друге стране, упућивањем на „зачетке српске културе“ Магарашевић је апострофирао од самог аутора у предговору првом издању *Старе српске књижевности* најављену другу књигу *Основа*. Текстови који у њу има да уђу заправо ће, вели у предговору Трифуновић, представљати развијену „ненаписану“ осму главу *Основа*. Шта ће ова друга књига донети, њему је познато:

Дужи или краћи огледи бавили би се следећим темама: узор лепог и доброте (лепо, укус, вредновање, читаоци и слушаоци, ли-

¹¹ М. Магарашевић, нав. текст, 40.

¹² Вид. *Књижевна историја*, II/7 (1970) – V/21 (1973).

¹³ А. Наумов, „Ђорђе Трифуновић: *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* (Нови Сад), књ. XXVIII/2 (1980), 197. – На истоме трагу је приказ Драгише Бојовића другог издања *Азбучника*: „Дело многоструке вредности“, *Баштина* (Приштина), I/1 (1991), 271–272.

ковно и чулно, боје); представе о свету и природи; законитости стварања; радионица преписивача и редактора; трајање и судбина средњовековног текста; стил; начело реторике; поезија, проза, стих; усмена и писана књижевност; ликовне уметности и књижевност; поезија и појање.¹⁴

Ову другу, овако описану књигу још, на жалост, немамо. Уместо ње, као у извесном *међу-времену*, српска култура добила је дело које у свему припада изворној ауторској замисли, монументалан спис о коренима без којих је стара српска књижевност на просто незамислива.¹⁵ О том спису Трифуновић овако извештава:

Могућност настанка осме главе, о чему говоримо у предговору првом издању, сада је само делимично остварена. Преобилна грађа премашала је оквире једног огледа и отвара је путеве ка посебној књизи. На једном од таквих путева издвојила се природна целина, коју смо уобличио у монографију *Ка почецима српске писмености* (2001).¹⁶

2.2.2. На почетку књиге *Ка почецима српске писмености* Ђорђе Трифуновић присећа се речи Николе Радојчића написаних 1935. године:

Како ми је било жао гледати где наши историчари често пуштају Неманићку државу да из ничега изникне... Где је, икада, тако моћна држава израсла из ничега?¹⁷

Мисао Радојчићеву, преносећи се у царство књижевности и српске духовне културе средњег века, Трифуновић славословно продужује:

Као што држава Немањића није могла да изникне из ничега, тако ни књижевност првих Немањића није могла да се развије из ничега. Где је, икада, књижевност, као што је поезија и проза светог Саве, Стефана Првовенчаног и њихових млађих савременика, израсла из ничега! Где је, икада, превод, као што је *Номоканон* светог Саве, израстао из танке писане традиције! Где је, икада, свештенство, као што су јерарси тек осамостаљене Српске цркве, израсло из незнања давнашњих књига на сопственом језику!¹⁸

¹⁴ Ђ. Трифуновић, „Предговор“, *Стара српска књижевност*, Београд 1994, 6.

¹⁵ На овом месту ваља се опоменути и Трифуновићеве књиге *Са светогорских извора* (Београд 2004), која, не случајно, почиње огледом „Свети Јован Златоусти о језику и лепоти“. Разлог да уврсти поменути оглед Трифуновић образлаже у предговору књизи: „У стручној литератури занемарене речи светог Јована Златоустог о јеванђељу на готском језику поставили смо на почетак да бисмо назначили дух слободе народног богослужења у византијском духовном кругу, што је довело, поред осталог, и до стварања старог српског књижевног језика“ (стр.5).

¹⁶ Ђ. Трифуновић, „Предговор трећем издању“, *Стара српска књижевност*, 2009, 9.

¹⁷ Нав. према: Ђ. Трифуновић, „Уводна реч“, *Ка почецима српске писмености*, Београд 2001, 17.

¹⁸ Исто.

Нема сумње, *Ка почецима српске писмености* и *Стара српска књижевност: основи* чине органску целину: нова књига уводи у ранију књигу, редослед њиховога настанка и појављивања губи, дакле, сваки календарски значај.¹⁹

3. Питање на којем овде, у похвали дефинитивноме издању књиге о основима старе српске књижевности, желим да се задржим – тиче се Трифуновићевога разрешења такорећи вишевековног проблема континуитета, односно јединства у двојезичности, двојезичнога а једнога и истог организма српске књижевности од њених почетака до данас.

„Раздвојеност“ или непрекинут развитак, „загонетка“ краја старе и почетка нове српске књижевности, то јест „дијалектичка нужност“ да нестанак једнога нечег омогућује, условљава појаву другог нечег – ово питање постављено је код нас у његовоме начелном и, такође, у његовом историзованоме, научном облику,²⁰ још средином деветнаестог века, први пут у Даничићевим лекцијама из историје српске књижевности.²¹

Једанпут постављен, проблем о којем је реч не престаје отад да заокупља литерарне историчаре – колико истраживаче „старе“, толико проучаваоце „нове“ српске књижевности.²² Навешћу најзнатнија имена међу њима: Стојан Новаковић, Тихомир Остојић, Јован Грчић, Андра Гавриловић, Павле Поповић, Јован Скерлић, Ђорђе Сп. Радојичић, Драгољуб Павловић, Милан Кашанин, Димитрије Богдановић, Милорад Павић, Јован Деретић...²³

¹⁹ Најсажетије се о овоме изразио сâм Трифуновић у интервјуу датом *Политици* (Београд; 21. јун 2001, стр. III; разговор водила Анђелка Цвијић), где, између осталог, наглашава: „Ако за Немањин долазак у Србију узмемо шездесете године XII века, Срби су могли пре тога да имају један дуги период од скоро два века сопствене писмености.“

²⁰ Опширно о овоме вид. у: Јован Пејчић, „Тестамент без печата“, *Почеци и врхови*, Београд 2010, 13–54.

²¹ Вид. посебно: Ђура Даничић, „Почетак српске књижевности“ (1862), *Књига Буре Даничића* (прир. В. Ђурић), Београд 1976, 142.

²² Идеје о целовитости развоја српске културе од њених почетака до наших дана потврђују готово синхронно и све друге духовно-друштвене науке: историја српског народа (више о томе вид. у: Ј. Пејчић, *Почеци и врхови*, 48–49), историја српског језика (*Исто*, 51–53), историја српског школства (*Исто*, 49–51), историја српске уметности (*Исто*, 46–48). Сва ова излагања документована су обимном литературом.

²³ Уп. њихове ставове: Стојан Новаковић, *Историја српске књижевности* (1867), „друго са свим прерађено издање“: Београд 1871, 66 и 194; Тихомир Остојић, *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића*, Сремски Карловци 1905, 2, и Т. Остојић, *Историја српске књижевности* (1910), Београд 1923, 118; Јован Грчић, *Историја српске књижевности* (1903). Друго, преправљено и допуњено издање, Нови Сад 1906, 11; Андра Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности народнога језика*, I, Београд 1910, 4 и 13–58; Павле Поповић, *Преглед српске књижевности* (1909), Сабрана дела, књ. I /прир. М. Пантић/, 1999, и *Југословенска књижевност* (1918), Сабрана дела, књ. IX /прир. Н. Љубинковић/; Јован

И ту је, разуме се, Ђорђе Трифуновић.

Управо Трифуновићево решење сматрам, прво, целовитим и, друго, сада научноисторијски гледано, свеобухватним: утемељењем питања, провером доступне грађе, образложењем изнетих судова.

Трифуновићева елаборација представља, с једне стране, синтезу свих прошлих изучавања овог питања, а с друге – она је резултат његових најнепосреднијих како аналитичких, тако и општетеоријских увида у сродне процесе карактеристичне за све православне књижевности, у првом реду за руску књижевност седамнаестог и осамнаестог столећа.

То су разлози због којих овај сегмент *Старе српске књижевности*. *Основи* заслужује посебну теоријску реконструкцију. Као такво, становиште Ђорђа Трифуновића захтева један чист повеснички увод.

Историјски контекст

4. У седамнаестом веку српска књижевност није само један стил заменила другим стилем, она је такође прешла из цивилизације у цивилизацију – из византијског, источноевропског културног круга у западноевропски.

Отуда, период прелаза²⁴ представљао је велику кризу прилагођавања, па и знатних потреса у српском духовном животу.²⁵ Криза не само што није била лака, она је и дуго трајала; окончала се тек са преласком барока²⁶ у класицизам и сентиментализам (предромантизам),

Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку* (1909), Сабрана дела, књ. 11, Београд 1966, 7, и Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности* (1914; прир. Ј. Пејчић), Изабрана дела, књ. 1, Београд 1997, 19; Ђорђе Сп. Радојичић, „Развојни лук старе српске књижевности“, *Летопис Матице српске*, 136 : 385/4 (1960), 345; Драгољуб Павловић, „О подели југословенске књижевности на периоде“ (1958), *Старија југословенска књижевност* (прир. М. Пантић), Београд 1971, 3; Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1975, 492; Димитрије Богдановић, „О периодизацији старе српске књижевности“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* (Нови Сад), XXII/2, 1974, 5–16, и Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 114; Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*, Београд 1970, 81–19, и М. Павић, *Рађање нове српске књижевности*, Београд 1983, 7–8; Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, треће, проширено издање, Београд 2002, 417–420.

²⁴ Одређење Тихомира Остојића. У истом значењу употребљава он и израз „прелазно доба“ (вид. *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића*, 2 и даље).

²⁵ Осим већ навођених аутора, о томе је у новије време подстицајно писао Лаза Чурчић (вид. *Српске књиге и српски писци 18. века*, Нови Сад 1988, посебно стр. 153–155).

²⁶ У српској науци о књижевности, термин „барок“ у смислу ознаке за књижевно-стилошко раздобље први је употребио Тихомир Остојић у својој *Историји српске књижевности*, написаној 1910, штампаној постхумно у Београду 1923 (вид. стр. 107). О бароку код Срба и уопште, у православним земљама, вид.: Драгољуб Павловић, „О проблему барока у југословенској књижевности“ (1958), *Старија југословенска књижевност* (прир. М. Пантић), Београд 1971, 196–204; Андрија Анђал,

откада се „српска књижевност почела у смени стилова понашати мање или више онако као и остале западноевропске књижевности“.²⁷

При свему томе, криза о којој је реч није била од једне руке. Проблем је много сложенији и немогуће га је – ма колико апстраховали историјске и политичке чиниоце²⁸ – свести само на време и само на односе у којима се јавила и развијала нововековна српска култура, то јест на постепено напуштање поствизантијске традиције и прихватање западноевропских књижевних канона и духовних узора. Сама промена друштвеног и културног контекста, условљена сеобом на просторе туђе државе, нипошто није првородни, као што процес културне оријентације на нове узоре, оне који су важили на Западу, никако није једини узрочник поменуте кризе. У социјалном и духовном животу Срба избила је она читаво једно раздобље раније, одмах по пропасти српске деспотовине 1459. године.

Према томе, криза у којој се, у душевнодуховном и етноисторијском смислу, нашао пресељени српски народ крајем седамнаестог и на почетку осамнаестог века само је још тежи наставак оне прве, изворне и много старије кризе. Смењивали су се услови у којима је она трајала, али смене најчешће нису биле и замене, па су се узроци непрестано гомилали – што значи да се, с временом, криза све више продубљивала – у појединим моментима, као у доба Велике сеобе, чак до степена духовне и етничке неиздржљивости.

5. Раздобље застоја у историјском развоју српске књижевности јасно је одредио већ Стојан Новаковић.²⁹ Каснија испитивања, периодизације и вредновања углавном су пружала нове и потпуније доказе,

„Неколико питања словенског барока“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (Београд), XXV/1–2 (1959), 13–26; А. Анђал, „Мађарски и словенски барок“, *Прилози КЛФ*, XXVII/3–4 (1961), 163–172; А. Анђал, „Данашњи проблеми истраживања барока“, *Задарска ревија* (Задар), XVII/5 (1968), 417–423. О специфичностима православног барока вид. посебно у: Д. Лихачев, „Барокко в русской литературе XVII в.“, *Развитие русской литературы X–XVII веков*, Ленинград 1973, 165–214; А. И. Рогов, „Проблемы славянского барокко“, у зборнику: *Славянское барокко*, Москва 1979, 3–12. – Од новијих истраживања издвајам: Александар Наумов, „О 'пошљедњим временима' старе српске књижевности“ (1980), *Старо и ново*, Ниш 2009, 169–174; Александра Шкорић, „Барокно раздобље српске штампане књиге“, *Библиотекар* (Београд), XXXIII/1–6 (1981), 25–58; зборник САНУ *Западно-европски барок и византијски свет* (уред. Д. Медаковић), Београд 1991 (нарочито: Бојана Поповић, „Изабрана библиографија о бароку код Срба“, 265–335); Јован Попов, „Барокна епоха у европској и српској књижевности“, у зборнику: *Теоријско-историјски преглед компаратистичке терминологије код Срба*, 2, Београд 2007, 33–58.

²⁷ М. Павић, *Рађање нове српске књижевности*, 21.

²⁸ Политичко-историјски чиниоци се, наравно, никако не могу искључити. Историјски фон, овде недовољно осликан због природе материје о којој се расправља, читалац може наћи у књизи Р. Самарцића *Идеје за српску историју* (Београд 1989), пре свега у студијама „Традиција и преображаји Срба“ (7–25) и „Судбина једног народа: Срби од XIV до XX века“ (219–259).

²⁹ С. Новаковић, *Историја српске књижевности* (1871), 6, 80 и 93.

или предлагала другачије називе, али оцена је, све до данас, остала у суштини иста.

Реч је, генерално посматрано, о шеснаестоме, седамнаестом и осамнаестом веку. У осамнаестом столећу се, штавише, збио и онај „последњи процват“ старе књижевности: настала су дела (житија, црквене песме, беседе, хронике, „описи путовања у свету земљу“) која, у поетичком погледу, настављају традицију средњовековне српске књижевности. У тим истим делима Пајсија Јањевца, Атанасија даскала Србина, Јеврема Јанковића Тетовца, Стефана Раваничанина, Арсенија III Чарнојевића, Кипријана и Јеротеја Рачанина, па грофа Ђорђа Бранковића и Гаврила Стефановића Венцловића – видљиве су, такође, и промене које воде рађању једне друкчије, нове књижевности.³⁰ И опет, на другој страни, та чињеница не отклања све оне знаке опадања старе књижевности који су видно обележили већ другу половину петнаестог столећа, а који ће се осећати чак и после појаве Доситејевих дела на народном језику.

Важно је на овом месту увести баш Доситеја Обрадовића, утолико пре што први његови радови припадају корпусу старе српске књижевности,³¹ додуше онакве каква се, „иако у врло слабој радњи“,³² од петнаестог века продужила у свима српским крајевима. Ово њено последње развојно доба било је у извесном погледу – да поновим један претерани израз – „доба вегетирања“.³³ Не стварајући, наиме, у поетичком смислу нова дела, српски монаси, књижевници и преписивачи су се, током шеснаестог и у првој половини седамнаестог века, највећма трудили да очувају њен древни карактер, да би је потом, у осамнаестом веку, предали у руке „за реформу одлучније загрејаних, јер ученијих и способнијих лаика“.³⁴

Има ли краја, постоји ли почетак

6. Питање краја старе и јављања нове српске књижевности избило је, тако, у први план. Оно је, наравно, досад много пута постављано, као што се, опет, долазило до различитих, на махове и супротних решења. Није више, међутим, довољно рећи да је око средине осам-

³⁰ Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, 164–170.

³¹ Уп. Ђорђе Сп. Радојичић, „Развојни лук старе српске књижевности“, *Летопис Матице српске*, 136 : 385/4 (1960), 345.

³² Павле Поповић, *Преглед српске књижевности* (1909; прир. М. Пантић), Сабрана дела, књ. I, Београд 1999, 11.

³³ Драгољуб Павловић, „О подели југословенске књижевности на периоде“ (1958), *Старија југословенска књижевност* (прир. М. Пантић), Београд 1971, 3.

³⁴ Младен Лесковац, „Српска књижевност у Војводини пре Велике сеобе“ (1939), *Бащина*, Београд 1977, 44.

наестог века „развојни лук старе српске књижевности потпуно завршио своје спуштање“ и да она отад „постепено прелази у модерну“.³⁵

Уосталом, сам је Ђорђе Сп. Радојичић „кориговао“ то своје одређење у једном доцнијем раду, у којем је заузео став да, у ствари, Доситеј Обрадовић стоји на међи старе и нове српске књижевности, с тим што тек „главним својим делима коначно ствара нову српску књижевност“.³⁶

Зато је питање свршетка средњовековне, односно почетка нове српске књижевности требало изнова и другачије формулисати.

6.1. То питање прецизно је поставио Ђорђе Трифуновић, проучавалац историје и поетике старе српске књижевности. Оно гласи:

„Да ли је крај у изумирању и једноставном слабљењу изворног стварања старих писаца или се стара књижевност претапа и утапа у нову? Уколико се утапа или улази у нову књижевност, да ли се то доба може назвати прелазним?“³⁷

У тренутку када је постављено, ово питање је – по обухватности и потпитањима која су се имала извести – у својој основи садржало читав један истраживачки програм најсложеније врсте. Али такав програм у нашој науци још није био остварен па се истовременом посматрању старе и нове српске књижевности и утврђивању њихових међусобних спона могло приступити тек пошто се детаљно проуче, систематизују и у заједнички теоријски оквир ставе склоп културно-историјских прилика у којима су се оне „сусреле“ и специфичности њихових посебних поетика.

6.2. Најкраћи пут до задовољавајућег решења Трифуновић види у опису и дефинисању не сличности, већ разлика између старе и нове српске књижевности. Као полазну премису он узима став да ова друга „представља литературу која има изразито своје, нове, из старије традиције недовољно наслеђене законитости стварања“,³⁸ да би тој чисто естетској и поетичкој разлици, из које ће извести све друге, као позадину додао темељне научно-техничке и социјално-историјске разлике,³⁹ оне које ће у корену изменити основицу друштвене и материјалне културе средњег века.

Ту нову културу пресудно је обележило „настајање типографског човека“.⁴⁰

³⁵ Ђ. Сп. Радојичић, нав. текст, 345.

³⁶ Ђ. Сп. Радојичић, „Преглед развоја и подела старе српске књижевности“, *Књижевност*, Београд, XX/3 (1965), 241.

³⁷ Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност. Основи* (1981–1984), Београд 32009, 51.

³⁸ Исто.

³⁹ *Индустријска револуција и рађање грађанског друштва*.

⁴⁰ Израз Маршала Меклуана (вид. његово дело *Гутенбергова галаксија: цивилизација књиге* /прев. Б. Вучићевић/, Београд 1973).

Разлике

7. По Трифуновићу, разлике о којима је реч састоје се у следећем:

а/ Писци старе књижевности стварају по општим начелима средњовековне реторике и поетике, а индивидуално у изразу испољава се кроз лично васпостављање општег; у новој пак књижевности списатељски стил, формално умеће и самосвојност погледа на свет представљају доминантну црту индивидуалне поетике сваког аутора понаособ;

б/ Средњовековни писац не измишља већ истиче да о свему пише или као очевидац или по казивању очевидаца; са појавом нове књижевности на велика врата литерарног стварања улазе силнице ауторске маште, односно способност писца да естетски и психолошки веродостојно уобличије непостојеће светове и фиктивне јунаке;

в/ У старој књижевности се, поред прозних жанрова, негују и особености поезије нестихованог текста, а схватање песништва не вежује се за версификацију; у новој књижевности версификаторски артизам иде упоредо с писањем и штампањем поезије у стиху, за чијим се новим облицима непрестано трага;

г/ Стара књижевност не познаје симбиозу више различитих жанрова и врста у једном истом делу (што би, на пример, водило стварању неког новог жанра), него све подређује законима средњовековне теорије и њеној строгој нормативности; у новој књижевности ствари стоје дијаметрално супротно;

д/ Стару књижевност карактерише стандардни облик српско-словенског језика, чији се канони доследно и до краја поштују; у новој књижевности, и поред јаке рускословенске основе, више је него очит продор народног језика: писци у дела уносе свој сопствени говорни идиом, па се од почетка могу пратити личне одлике језика и стила;

ђ/ Стара књижевност је литература рукописне књиге, а нова штампаног текста;

е/ У старој књижевности име писца не само да се не исписује на насловној страни, него и не постоји у савременом значењу; у новој књижевности се, напротив, ауторство наглашава већ од богато илустрованих корица и насловних страна, где се редовно појављује име

писца, преводиоца, гравера – што, уз остало, упућује на чињеницу да се сви они већ тада почињу јављати као професионални културни посленици;

жс/ Писци старе књижевности намењују своја дела првенствено слушаоцима; нова књижевност сва је окренута читаоцу, често унапред претпостављеном типу или кругу читалаца;

з/ Стара књижевност настаје, углавном, у манастирима и црквама: као што су је чувале, тако су је духовне заједнице настањене у њима и преносиле; у доба када се ствара и развија нова књижевност, оснивају се часописи, издају алманаси и календари, штампају буквари и речници – читаоцу нису доступна остварења само на његовом језику, он може да прати и страну литературу...⁴¹

Споне

8. Када се све постојеће књижевнокултурне, типолошке и друге разлике имају у виду, ништа лакше него одустати од тражења сличности. Па ипак Ђорђе Трифуновић долази до извесних „чврстих основа преко којих је могао да се изгради мост између старије и новије књижевности“.⁴² По њему, додуше, те основе не почивају на изворном стварању старих српских писаца, јер се оно завршава крајем шеснаестог и у првој половини седамнаестог века,⁴³ али су зато историјска дела Ђорђа Бранковића, Павла Јулинца, Василија Петровића и Јована Рајића, као једина жива грана те књижевности у изумирању, била у стању да остваре спону или прелаз у нову структуру и друкчије постојање.⁴⁴ На другој страни је, опет, Гаврил Стефановић Венцловић саздавао, „својим јасно израженим схватањем о два језика“ у којима се књижевно може радити, не мање поуздане темеље књижевности у настајању.⁴⁵

⁴¹ Исто, 51–55; за потребе овог рада донекле сам изменио распоред разлика међу старом и новом српском књижевношћу.

⁴² *Стара српска књижевност*, 47.

⁴³ Исто, 63.

⁴⁴ Исто, 60.

⁴⁵ Исто, 46–47. – Имамо издат избор Венцловићевих текстова написаних на народном језику (*Црни биво у срцу*. Легенде, беседе, песме /избор, предговор и редакција М. Павић/, Београд 1966). Павићев избор, па отуд и његова тумачења и судови, нису, на жалост, произашли „из испитивања изворности чланака свих Венцловићевих зборника“ (Ђ. Трифуновић, *нав. дело*, 67), тако да он као оригиналне означава и Венцловићеве саставе који су „настали као плод преписивачког, редакторског или компилаторског рада“ (исто). На примедбе ове врсте, с научног гледишта нимало безазлене (вид. нпр.: Јован Деретић, „Мистификације око Венцловића и старе поезије“, *Књижевна историја*, XIV/53, 1981, 705–722; Ђ. Трифуновић, „Грајање старе српске књижевности“, *Књижевна историја*, IV/16, 1972, 117–123 /сада у *Старој српској књижевности*, 66–74), Павић никада није одговорио; напротив, остао је при

Тако су се, најзад, стекли услови за ближе одређење такозваног прелазног доба у српској књижевности. За Ђорђа Трифуновића, то је „противуречна епоха изумирања старе традиције и настајања нове“, процес претапања и уливања, који је релативно кратко трајао.⁴⁶

По логици историјских, политичких и културних прилика, и наравно стања српске књижевности тога времена, поменути процес и није могао имати знатније размере. Утолико пре што су се, пред нестанак „старе“ српске књижевности, јавили у њој знаци нове поезије и једне друкчије прозе, који су јасно „наговештавали освит грађанске културе“.⁴⁷ Стога се ни о каквом наглом преокрету и прелому у унутрашњем, духовном животу народа, па ни у литерарним збивањима не може говорити.⁴⁸ Неопходно је, према томе (а Трифуновић то није учинио), призвати у помоћ суптилнији термин – *преображај*. Када се на проблем веза нове српске књижевности са средњовековном примени критеријум преображаја, досадашње теоријске недоумице на релацији разлика–сличност приказују се у много јаснијем светлу.

Наиме, стара књижевност није била тако затворен систем како се на први поглед чини. Њу је такође одликовала немала „откривеност“ за утицаје других, развијенијих култура, као и способност да те утицаје схвати и да их, сада на националној основи, усвоји и преобрази.

Јединство

9. У нашем случају реч је о утицајима византијске цивилизације. О прелазном добу српске књижевности Ђорђе Трифуновић расправљао је наводећи да се и руска наука о књижевности налази пред истим тешкоћама док разматра односе своје старе и нове литературе, јер проблеми српске књижевности, истиче он, „слични су са осталим словенским православним књижевностима“.⁴⁹

својим првобитним ставовима изложеним у предговору *Црном бивољу у срцу*, штавише развивши их у монографији *Гаврил Стефановић Венцловић* (Београд 1972), сажевши у књижевноисторијској синтези *Рађање нове српске књижевности* (Београд 1983), у оба случаја, међутим, потпуно заобилазећи, као да ни не постоје, полемичко-критичке текстове Ј. Деретића и Ђ. Трифуновића.

⁴⁶ Ђ. Трифуновић, *нав. дело*, 60–61.

⁴⁷ Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1975, 492. – Кашанин продужује: „Два велика писца, песник Димитрије Кантакузин и прозаист Константин Михаиловић, обележавају два разна пола исте атмосфере. Њени врхови састаће се у осамнаестом веку у делима друга два велика писца, Гаврила Стефановића Венцловића и Захарије Орфелина“ (492–493).

⁴⁸ За опис правога стања у којем се српска књижевност налазила током седамнаестог и осамнаестог века Јован Деретић користи Остојићев термин „прелаз“, за који каже да се „збивао постепено“, да је трајао „кроз цео XVIII век, све до појаве Доситеја Обрадовића, од којега стварно почиње нова књижевност“ (*Историја српске књижевности*, 165).

⁴⁹ Ђ. Трифуновић, *нав. дело*, 56, нап. 9.

9.1. Трифуновићево становиште у свему је подударно са схватањем Дмитрија Лихачова, најбољег историчара и тумача старе руске књижевности,⁵⁰ као и његових ученика и настављача на широком пољу руске медијевистике. Један од њих, Виктор Бичков, историчар византијске и естетике Отаца Цркве, следи мисао управо Д. С. Лихачова када каже да је руска књижевност умела не само да перципира, односно усвоји византијску културу, него и да је преобрази – да би одмах додао како су ти преображаји „у многоструки и за средњовековне културе Јужних Словена“.⁵¹

Утицаји ове врсте захватају, по природи ствари, све области културе, и погрешно је сводити их на само једну сферу. Преображају којем је била изложена српска књижевност седамнаестог и осамнаестог столећа треба због тога прићи и објаснити га са ширег полазишта.

У питању је општи духовни заснов српске културе и, с тим, књижевности у целини. Отвореност за утицаје са стране не значи у исто време и спремност на одрицање од самобитних форми и циљева националне културе. Смисао постојања једног народа управо се у томе огледа и потврђује. Прилагођавање спољним условима оправдано је само док је у функцији унутрашњих преображаја усмерених не толико на опстанак, преживљавање или просто корачање с осталим светом, колико на исказивање мере и даровитости сопственог учешћа у његовом богаћењу и напретку.

Нема места мишљењу да су се догађаји карактеристични за културни развој српског народа ширили по неком другачијем механизму. У осамнаестом веку Срби у Панонији још су се држали одбојно према новинама и настојали су свим силама да се не осете одвојеним од Срба који су остали у старој постојбини, што их је свакако ојачало у привржености властитим традицијама и припремило их да европске утицаје без веће духовне узнемирености прилагоде својим потребама.⁵²

9.2. Прилагођавање је, осим тога, било праћено благовременошћу. У доба пропадања Српске деспотовине, последњи Бранковићи утемељили су на Фрушкој гори ново средиште српске духовности. У

⁵⁰ Уп. у овом смислу одговарајућа поглавља у делима Дмитрија С. Лихачова *Поэтика древнерусской литературы* (Ленинград 1967, српски превод Д. Богдановића 1972), *Развитие русской литературы X–XVII веков. Эпохи и стили* (Ленинград 1973, нарочито стр. 165–217) и *Великий путь. Становление русской литературы X–XVII веков* (Москва 1987, нарочито стр. 142–240); вид. такође зборник *Формирование национальных культур в странах Центральной и Юго-Восточной Европы* (Москва 1977, нарочито стр. 223–330). Уп. сродне доприносе српске медијевалне компаративистике, пре свега студије Радована Лалића „О узајамним везама између старе српске и руске књижевности“ (*Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XXXIV/3–4, 1968, 179–202) и Миле Стојнић *Руско-српска књижевна преплитања* (Београд 1994, 4–20).

⁵¹ Виктор В. Бичков, *Византијска естетика* (прев. Д. М. Калезић), Београд 1991, 328.

⁵² Р. Самарцић, *Идеје за српску историју*, 15.

Сремској деспотовини, као новој матици културног окупљања Срба-старица и Срба расутих по збеговима и у дијаспорама јужне и средње Угарске, оживела је, дакле, крајем петнаестог и почетком шеснаестог столећа, средњовековна „висока“ књижевност.⁵³ Ту су се, по сликовитим речима Радована Самарџића, „померили извори светлости која је, речју и сликом, обасјавала Србе не само у ширем Подунављу него, продирући кроз тмине, све до Хиландара“.⁵⁴ И Самарџић одмах, разлиставајући тему у кашаниновском духу,⁵⁵ дописује: „С два краја југоисточне Европе, две звезде водиље укрштале су своју светлост која се благо просипала на пут којим је, посрћући, ишао један мученички народ.“⁵⁶

Тај пут је, опет, са собом носио измирење владајућих европских идеја с оним традицијама које су Срби у прекосавским и подунавским крајевима наследили из средњег века, и које су настављали да негују као највеће јемство националне свести, као први и последњи завет свога бивствовања на земљи. Те традиције једнако су историјске и духовне, у истој обиму дотичу се општекултурних принципа, и књижевности као њиховог сегмента.⁵⁷

ЛИТЕРАТУРА:

Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност. Основи* (1994, ²1995), Београд ³2009.

Ђорђе Трифуновић, *Ка почецима српске писмености*, Београд 2001.

Ђорђе Трифуновић, „Радости и невоље истраживања“ (разговор водила Светлана Јајић), *Књижевне новине /Београд/*, XLVI/907, 1995: 1, 4–5.

„Библиографија Ђорђа Трифуновића (1955–2002)“, у зборнику посвећеном Ђ. Трифуновићу: *Словенско средњовековно наслеђе* (прир. Т. Јовановић / И. Шпадијер), Београд 2002, 9–34.

Соња Петровић, „Ка синтези старе српске књижевности“, *Књижевна историја* (Београд), XXVII/96 (1995), 295–302.

⁵³ Р. Самарџић, *Сеобе у српској историји*, Београд 1991, 79.

⁵⁴ *Исто*.

⁵⁵ Уп. Милан Кашанин, „Трагичност периферије (Јаков Игњатовић)“, *Судбине и људи*, Београд 1968, 101–102.

⁵⁶ Р. Самарџић, *Сеобе у српској историји*, 79.

⁵⁷ Управо овакву слику васпоставља велика *Историја српског народа* (I–X, Београд 1981–1993), која представља до највишег научног и језичко-стилског степена подигнуту синтезу низа или свих посебних историја које се у таквом оквиру дају (Ј. Пејчић, „Енциклопедија српског постојања и стварања“, *Јединство /Приштина/*, 25. V 1993, 5), које се – уз то – дају у њиховој међусобној повезаности, узајамном подстицању, историјском сазвучју (Ј. Пејчић, „Мит о прекиду. Уз објављивање последњег тома *Историје српског народа*“ /2/, *Дневник*, 15. V 1993, 10).

- Ђорђе Ј. Јанић, „Истина о прошлости“, *Гледишта* (Београд), XXXVI/1–6 (1995), 217–225.
- Зорица Витић-Недељковић, „Почеци српске књижевности“, *Књижевна реч* (Београд), 454–455 (1995): Сепарат „Критика и књиге ’94“, VI.
- Мирко Магарашевић, „Животно дело“, *НИН* (Београд), 2320 (16. VI 1995), 41–42.
- Александар Наумов, „О ’пошљедњим временима‘ старе српске књижевности“ (1980), *Старо и ново*, Ниш 2009.
- Ђура Даничић, „Почетак српске књижевности“ (1862), *Књига Ђуре Даничића* (прир. В. Ђурић), Београд 1976.
- Стојан Новаковић, *Историја српске књижевности* (1867), Београд ²1871.
- Тихомир Остојић, *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића*, Сремски Карловци 1905.
- Јован Грчић, *Историја српске књижевности* (1903), Нови Сад ²1906.
- Андра Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности народнога језика*, I, Београд 1910.
- Павле Поповић, *Преглед српске књижевности* (1909), Сабрана дела, књ. I (прир. М. Пантић), Београд 1999.
- Јован Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку* (1909), Сабрана дела, књ. 11, Београд 1966.
- Тихомир Остојић, *Историја српске књижевности* (1910), Београд 1923.
- Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности* (1914; прир. Ј. Пејчић), Изабрана дела, књ. 1, Београд 1997.
- Павле Поповић, *Југословенска књижевност* (1918), Сабрана дела, књ. IX (прир. Н. Љубинковић), Београд 1999.
- Ђорђе Сп. Радојичић, *Развојни лук старе српске књижевности*, Нови Сад 1962.
- Радован Лалић, „О узајамним везама између старе српске и руске књижевности“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XXXIV/3–4, 1968, 179–202.
- Драгољуб Павловић, *Старија југословенска књижевност* (прир. М. Пантић), Београд 1971.
- Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1975.
- Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*, Београд 1970.
- Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980.
- Милорад Павић, *Рађање нове српске књижевности*, Београд 1983.
- Јован Деретић, *Историја српске књижевности* (1983), Београд ³2002.
- Јован Пејчић, *Почеци и врхови. Српска књижевност и њена историографија*, Београд 2010.
- Виктор В. Бичков, *Византијска естетика* (прев. Д. М. Калезић), Београд 1991.

- Дмитрий С. Лихачев, *Поэтика древнерусской литературы* (Ленинград 1967, српски превод Д. Богдановића: *Поетика старе руске књижевности*, Београд 1972).
- Дмитрий С. Лихачев, *Развитие русской литературы X–XVII веков. Эпохи и стили*, Ленинград 1973.
- Дмитрий С. Лихачев, *Великий путь. Становление русской литературы X–XVII веков*, Москва 1987.
- Формирование национальных культур в странах Центральной и Юго-Восточной Европы*, сборник статей, Москва 1977.
- Андрија Анђал, „Неколико питања словенског барока“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (Београд), XXV/1–2 (1959), 13–26.
- Славянское барокко*, сборник статей, Москва 1979.
- Јован Попов, „Барокна епоха у европској и српској књижевности“, у зборнику: *Теоријско-историјски преглед компаратистичке терминологије код Срба* (уред. Б. Стојановић-Пантовић), 2, Београд 2007, 33–58.
- Мирјана Д. Стефановић, *Лексикон српског просветитељства*, Београд 2009.
- Ненад Николић, *Меандри просвећености*, Београд 2010.
- Историја српског народа* (IV/1, IV/2), група аутора (уред. С. Гавриловић), Београд 1986.
- Радован Самарџић, *Идеје за српску историју*, Београд 1989.
- Радован Самарџић, *Сеобе у српској историји*, Београд 1991.
- Лексикон српског средњег века* (прир. С. Ћирковић / Р. Михалчић), Београд 1999.
- Сима Ћирковић, *Срби међу европским народима*, Београд 2004.

Jovan Pejčić

ĐORĐE TRIFUNOVIĆ AND THE QUESTION OF THE CONTINUITY OF SERBIAN LITERATURE

Summary

In this paper we present, classify and explain the opinions of Đorđe Trifunović on the forms and transformations of the old Serbian literature into the new one during the transition period from the 17th to the 18th century, both in a literary-historical and theoretical manner. We follow the course of Trifunović's thoughts and his arguments, in order to, contextually looking both to the past and the future, clarify the futuristic nature of his insights and conclusions. The immediate motivation for this study was the publication of the third and final edition of Trifunović's capital work *Stara srpska književnost. Osnovi* (Old Serbian Literature. The Basics).